

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
(ОПЕРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ) ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВАWAYS OF ACTIVATING THE THINKING OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS
(OPERATIONAL ASPECT) THROUGH MUSICAL ART

У статті розглянуто окремі методичні аспекти розвитку мислення молодших школярів при допомозі музичного мистецтва. Актуальність доведена сучасною необхідністю виховання покоління громадян-інноваторів, тобто самостійних, компетентних, творчо мислячих українців. На цьому наголошує Концепція Нової української школи, що акцентує важливість активізації здатності учня осмислювати, запам'ятовувати, відтворювати та творчо використовувати набуті знання. Тому сучасна шкільна практика потребує пошуку та впровадження ефективних шляхів вдосконалення мисленнєвого розвитку школярів різних вікових категорій, у контексті усіх освітніх дисциплін, зокрема, в умовах музичної діяльності.

Оскільки, на думку авторів статті, мислення як складний психологічний процес, постає об'єктом цілісного педагогічного впливу, то передбачено його основні цілі, а саме – збагачення та систематизацію знань; розвиток форм та способів мислення; формування навичок мисленнєвого використання знань. Саме обґрунтування методичних аспектів розвитку операційної складової мислення учнів початкової шкільної ланки в умовах їх спілкування з музичним мистецтвом стало метою даного дослідження.

Наголошується: у роботі з молодшими школярами вчителю необхідно враховувати особливий двохсторонній характер мислення: його образність і формування понятійності, наочну конкретність і зародження абстрактності. Оскільки молодший школяр «ще недостатньо усвідомлює власні розумові операції і тому не може повною мірою опанувати ними...» (за Л. Виготським), то цей процес, на думку авторів, вимагає доцільного та диференційованого педагогічного впливу.

У статті систематизовано методи розвитку основних мисленнєвих операцій – порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, конкретизації, проілюстровано прикладами з практики музично-освітньої роботи. Авторами доведено: розвиток основних мисленнєвих операцій у молодшому шкільному віці є ефективним за умови його перебігу на практичній, комунікативній, творчій основі, які забезпечує освітнє спілкування з музичним мистецтвом у процесі музичного сприймання, виконання, творчості.

Ключові слова: мислення, операції мислення, молодший школяр, музичне мистецтво, основні напрями мисленнєвого розвитку молодшого школяра.

цтво, основні напрями мисленнєвого розвитку молодшого школяра.

The article examines certain methodical aspects of the development of thinking of younger schoolchildren with the help of musical art. Its relevance is proven by the modern need to educate a generation of citizen-innovators, i.e. independent, competent, creatively thinking Ukrainians. This is emphasized by the Concept of the New Ukrainian School, which emphasizes the importance of activating the student's ability to understand, remember, reproduce and creatively use the acquired knowledge. That's why, modern school practice requires the search and implementation of effective ways of improving the mental development of schoolchildren of different age categories, in the context of all educational disciplines, in particular, in the conditions of musical activity.

Since, according to the authors of the article, thinking as a complex psychological process becomes an object of integral pedagogical influence, its main goals are provided – enrichment and systematization of knowledge; development of forms and ways of thinking; formation of skills of mental use of knowledge. It is the substantiation of methodological aspects of the development of the operational component of thinking of elementary school students in the conditions of their communication with musical art that became the purpose of this study. It is emphasized: during the work with younger schoolchildren the teacher must take into account the special dual nature of thinking: imagery and the beginning of conceptual formation, visual concreteness and the emergence of abstractness. Since the younger schoolboy "is not yet sufficiently aware of his own mental operations and therefore cannot fully master them..." (according to L. Vygotsky), this process, according to the authors, requires appropriate and differentiated pedagogical influence.

The article systematizes the methods of development of basic thinking operations – comparison, analysis, synthesis, abstraction, generalization, concretization, illustrated with examples from the practice of musical and educational work. The authors have proven that the development of basic thinking operations in primary school age is effective if it takes place on a practical, communicative, creative basis, which provides educational communication with musical art in the process of musical perception, performance, creativity.

Key words: thinking, thinking operations, younger schoolboy, musical art, main areas of thinking development of younger schoolboy.

УДК 398.8(478.83).86

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.20>

Крижановська Т.І.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри історії, теорії музики
та методики музичного виховання
Рівненського державного
гуманітарного університету

Гнатюк М.О.,

вчитель сольного співу
Комунальної установи
«Школа мистецтв»
Прилісненської сільської ради

Постановка проблеми у загальному вигляді. «Ефективний розвиток інтелектуальних сил нації вирішить долю щасливого майбутнього держави», – ця позиція одного з лідерів світової комп'ютерної індустрії Стена Ші акцентує важливість пошуку шляхів оновлення змісту вітчизняної освіти, покликаної забезпечити всебічний

розвиток ... особистості, ... її талантів, інтелектуальних, творчих ... здібностей, ... необхідних для успішної самореалізації ... задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [1].

Закономірною реакцією на необхідність формування активних учасників світового прогресивного

поступу є Нова українська школа (НУШ), яка надає учням не тільки знання, ... а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті;... яка вчить критично мислити, не боятись висловлювати власну думку [2], сприяючи вихованню покоління громадян-інноваторів, тобто самостійних, компетентних, творчо мислячих українців. НУШ проголосила особливу важливість активізації здатності учня осмислювати, запам'ятовувати, відтворювати, здобувати та творчо використовувати набуті знання. Отже, перспективним напрямом вирішення цілей сучасної школи є забезпечення ефективності розвитку мислення школярів з перших років навчання різнопредметними засобами, зокрема при допомозі музичного мистецтва – складової інтегрованої курсу «Мистецтво».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мислення є одним з найбільш різноаспектно досліджуваних психічних процесів. Наукові основи психології мислення створили Л. Виготський, Г. Костюк, А. Леонт'єв, С. Максименко, Р. Немов, Ж. Піаже, С. Рубинштейн та ін. Так, Г. Костюк, розробляючи структуру свідомості особистості, передбачає у ній підсистему освіченості, тобто знань як основи мислення, а також підсистему розумових якостей як ґрунту інтелектуальної, отже, і мисленнєвої діяльності [9, с. 64–65]. Остання за словами С. Максименка є вищою, абстрактною формою пізнання об'єктивної реальності [6, с. 279]. Вікову специфіку мислення молодших школярів обґрунтували Д. Богоявленська, Л. Божович, М. Заброцький, Р. Павелків та ін., зацентрувавши увагу на зміні у цьому віці співвідношення образних і понятійних компонентів на користь зростання ролі останніх [5, с. 65]. Активний пошук методичних засобів інтелектуального розвитку особистості приводить науковців у світ музичного мистецтва, яке, за висловом американського письменника-філософа Р. Емерсона, спонукає нас до красномовного мислення. Так, основні спрямування інтелектуального розвитку школяра засобами музики запропонували Д. Кабалевський, О. Олексюк, О. Ростовський, О. Рудницька та ін., які вважають мислення основою різновидової музичної діяльності. Висновки з музично-педагогічної практики розвитку образного мислення молодших школярів представлені у роботах О. Лобової, Є. Моревої, Е. Печерської; творчого мислення – у дослідженнях І. Малашевської, С. Ткачук; музичного мислення – у напрацюваннях Н. Брояко, О. Ільченка, О. Рогози та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Позиції зазначених науковців перегукуються у спектрі розуміння сенсу мисленнєвого розвитку особистості, водночас звертають увагу на необхідність подальшого пошуку ефективних шляхів вдосконалення його змістової та операційно-видової специфіки, зокрема, це

стосується мало представленого музично-діяльного контексту. Тому вважаємо необхідним обґрунтування методичних аспектів розвитку операційної складової мислення учнів початкової шкільної ланки в умовах їх спілкування з музичним мистецтвом. Це і є **метою** даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Мислення – ґрунт різнобічної діяльності людини, зокрема пізнавальної. Філософія трактує цей психічний процес як інформаційну діяльність у якості опосередкованого, узагальненого пізнання, яке за допомогою абстрагування, міркувань, типізації даних про світ явищ розкриває їх необхідні зв'язки, закономірності, тенденції розвитку [10, с. 378–379]. Психолого-педагогічне знання бачить у ньому процес пошуків і відкриття суттєво нового, опосередкованого й узагальненого відображення дійсності у процесі її аналізу і синтезу (О. Степанов, М. Фіцула) [12, с. 498], вищу форму вияву аналітико-синтетичної діяльності мозку (В. Лозниця) [11, с. 146], аналіз, синтез, узагальнення умов і вимог розв'язуваної задачі та способів її вирішення (В. Шапар) [13, с. 252], ідеальну діяльність, результатом якої є об'єктивна істина (С. Гончаренко) [4, с. 208]; провідний компонент інтелектуальної діяльності, що уможливорює пізнання людиною сутностей, закономірних зв'язків у природі, суспільстві і правильне вибудовування своєї практичної діяльності (С. Карпенчук, Л. Семенюк-Іванюк) [7, с. 13]. Таким чином, мислення є динамікою від вже існуючих знань до нових, що робить цей процес творчістю.

В онтогенезі мислення рухається наступними щаблями: наочно-дійовий, наочно-образний, словесно-логічний. Це означає, що спочатку дитині притаманне розв'язування розумових завдань у процесі предметної діяльності; пізніше дитина мислить образами; з часом мислення оперує символами, абстрактними поняттями. На підтвердження наведемо думку психолога В. Клака, який, досліджуючи мислення дитини дошкільного віку, приходить до висновку, що «...спочатку дитина будує думку з опорою на перцептивні ознаки об'єкта, потім спирається на функціональні ознаки, а пізніше виокремлює категоріальні ознаки, продукує поняття, оформляє судження, робить умовиводи» [8, с. 197].

У роботі з молодшими школярами вчителю необхідно враховувати особливий двоїстий характер мислення – його переважно образний характер і розвиток основ понятійного мислення; його наочну конкретність і водночас зародження абстрактності, хоч опанування формально-логічним мисленням відбудеться пізніше. Молодший школяр «ще недостатньо усвідомлює власні розумові операції і тому не може повною мірою опанувати ними...», – відзначає Л. Виготський [3, с. 88], що підкреслює важливість їх спрямованого розвитку.

Оскільки мислення є об'єктом цілісного педагогічного впливу, то його основними цілями бачимо збагачення та систематизацію знань; розвиток форм та способів мислення; формування навичок мисленнєвого використання знань. Нижче зупинимось на психолого-педагогічних аспектах розвитку мисленнєвих операцій на уроках музичного мистецтва (мистецтва) у початковій школі.

Психологи стверджують: молодшим школярам легше виділяти елементи з цілого, ніж об'єднувати у ціле окремі поняття [5, с. 66]. Тому операція аналізу, тобто розділення цілого на частини, посідає головне місце у його мисленні. В її становленні спостерігається динаміка у напрямі від елементарності до комплексності (виділення усіх складових та частин об'єкта), до системності (виділення не випадкових, а істотних ознак). У розвиваючому впливі на аналітичну мисленнєву операцію застосовуємо методи бесіди (діалогу) про музику (метод бесіди за інструментом); музичного спостереження (прийом «що ховає музика?»); рефлексії (прийом «прислухайся до себе»); вербалізації, візуалізації, пластичного відтворення образності (прийом «перекладач»); оцінювання результатів музичної діяльності (рольові прийоми «вчитель», «композитор», «слухач», «критик»); прогнозування результатів діяльності (прийоми «Шерлок», «причина-наслідок») та ін.

Відомо, що визначальну роль у формуванні навичок аналізу відіграє розумова операція порівняння, за допомогою якої встановлюються риси схожості та відмінності між певними предметами та явищами [4, с. 265]. Педагогічно доцільними щодо її розвитку є методи співставлення музичних (мистецьких) образів, дібраних за принципом контрасту та подібності (прийоми «мистецькі друзі», «мистецька родина», «знайди спільне, відмінне»).

Задля активізації розвитку навичок порівняння варто використовувати програмні музичні твори, яскраві, характерні п'єси зображального змісту. Наприклад, «Дощик» С. Майкапара, «Золоті краплинки» Д. Христова, «Самба літнього дощу» Ю. Савраюка; «Клоуни» Д. Кабалевського, «Петрушка» В. Косенка, «Червона шапочка і вовк» І. Арсєєва та ін. Так, порівняння образів-персонажів останньої п'єси активізується в умовах рухової активності: діти реагують на героїв помахом руки (дівчинка) чи закривши обличчя (вовк), пояснюють свої реакції на музику. Прийом порівняння близьких та контрастних музичних образів є активізатором розвитку операції аналізу. Наприклад, одноголосна фактура згаданої п'єси С. Майкапара зумовила появу вербального портрету «несміливого, маленького» дощика; швидкий, запальний темп, яскрава динаміка «Клоунів» Д. Кабалевського асоціюється у дітей з образами дня народження, веселої прогулянки тощо.

У процесі порівняння виокремлюються суттєві ознаки співставлених об'єктів, тобто відбувається аналіз. Так, прослуховування п'єс Г. Галиніна «Ведмідь» та І. Литкова «Лялька танцює» з доступним дітям аналізом засобів музичної виразності на основі комплексної (вербальної, рухової) діяльності сприяє розумінню учнями основ музичної мови: «високі та низькі музичні звуки», «метр», «ритм», «динаміка», «темпо» та ін. Реалізація прийомів «пожартуємо», «що буде, якщо змінити (засіб музичної виразності)...?» впливає також на формування навичок встановлення причинно-наслідкових зв'язків, елементарного прогнозування.

Операція мисленнєвого синтезу постає на основі операції аналізу, адже у процесі синтезу із аналітично виокремлених елементів виникає ціле. Використовуємо методи навчальної творчості, а саме: наслідування (прийоми «точна луна», «творча луна»), варіювання (прийом «щоб було цікаво і красиво»), моделювання (прийом «лого-тип», «символ», «рекламіст»), імпровізування (прийом «народний виконавець»), інтерпретація (прийом «я – соліст, диригент і т. д.»), навчальна творчість (прийом: «творимо музику звуками, словами, рухами, лініями, барвами»). Наприклад, школярі можуть спробувати себе у різномистецькій, зокрема, музичній творчості, виконуючи наступні завдання вчителя: запропонувати різномистецькі варіанти вітання (пластичний, ритмічно-декламаційний, інструментальний, вокальний), створити рухи музичного персонажу, музичного виконавця, диригувати музичним виконанням товаришів, придумати музичну історію (сюжет, персонажами якого є музичні явища; розповідь з музичними ілюстраціями, зі звуконаслідувальною імпровізацією) та ін. Наприклад, запросити школярів до активного прослуховування вище названої п'єси І. Литкова «Лялька танцює» допоможе розповідь з елементами імпровізування-звуконаслідування, основні тези (для педагогічного варіювання) якої наводимо нижче: «Лялька спала у великій коробці (відтворюємо спокійне глибоке дихання). Її збудили звуки (імітуємо звуки кімнати, двору: «рип, рип», «кхе, кхе», «цінь-цінь», «кап, кап» і т. д.). Вона постукала у стінку коробки (ритмічна фраза для повторення пропонується учнями). Коробку відкрили, і вона побачила усміхнену дівчинку, яка проспівала: (вокальна імпровізація фраз: «яка красуня!»; «доброго дня»; «мене звуть...» і т. д.). Лялька мовчала. Тоді дівчинка покрутила ключик, прикріплений на талії ляльки (звук пружинки, яку заводять). Що відбулось далі, нам розповість музика (звучить п'єса)». Така колективна творча робота активізує уяву, увагу, мислення, стимулює аналітико-синтетичні мисленнєві процеси у подальшому самостійному мистецькому творенні.

Розвиток операцій аналізу-синтезу є ґрунтом формування мисленнєвого абстрагування – відсторонення від неістотних другорядних ознак об'єктів, що вивчаються, та виокремлення істотних [4, с. 10]. Для дитини цього віку важливою умовою здійснення абстрагування є наявність зовнішніх, яскравих ознак предмета, які розуміються нею як суттєві. Саме тому у процесі вибору музично-педагогічного репертуару вчителю важливо орієнтуватись на цікаві дітям щодо образності та засобів виразності, улюблені музичні твори, які краще сприймаються, уявляються, запам'ятовуються, зміст яких легше абстрагується у поняття. Серед рекомендованих методів назвемо методи правила (правила співака, слухача, оркестранта, учня); моделювання (теми уроку, розвитку музичної образності, музичних понять, зокрема, прийоми «музичний конструктор», «смайлик»); подорожі за маршрутом тощо.

Мисленнєве абстрагування взаємопов'язане з узагальненням, яке у цьому віці зазнає позитивної динаміки. Як і мислення в цілому, ця операція розвивається у напрямі від наочного, через уявне до понятійного. Виділяють найпростіші (синкретичні) узагальнення, тобто групування, об'єднання на основі окремої випадкової ознаки; комплексні, в яких об'єднуються об'єкти з різними основами; та системні узагальнення [4, с. 337]. Метод мистецького узагальнення інформації («портрет уроку»: малюнок, фраза, вірш до теми); власного формулювання теми (прийом «про що розповіла мені музика?»), висновків (прийоми «моя голова думка», «я покладу у музичну скарбничку...», «мій сенкан») та ін. стимулюють розвиток вказаної мисленнєвої операції. Об'єднуючи музичні явища за спільними істотними ознаками, школярі узагальнюють музичні поняття. Наприклад, поняття «музичний тембр» узагальнюється при допомозі тембрових вікторин, гри «відгадай, чий голосок», музичних загадок «барви музики» та ін.

Застосування результатів узагальнення у нових навчальних ситуаціях стає ґрунтом для розвитку операції конкретизації. Серед ефективних щодо неї назвемо групу практичних методів: дотримання правила, інсценізації, драматизації, практичної нотної грамоти, мистецького перекладу, варіювання тощо. Так, знайомлячи дітей з поняттям «марш» (операції порівняння, аналіз, абстрагування, узагальнення), створюємо марш-рівнялку (синтез, конкретизація), яку декламуємо та співаємо з остинатним супроводом (вокальним чи інструментальним) (див. рис. 1).

Продовження даної роботи акцентує розвиток навичок мисленнєвого переходу від загального до одиничного, тобто конкретизації. Зокрема, після досягнення розуміння дітьми змісту поняття «марш» як музики, що супроводжує ходу людей, ми запропонували учням музичні вправи-етюди: «Марш горобчиків», «Ведмедячий похід», «Крокує

киця», у процесі виконання яких школярі змінювали вище наведену рівнялку, добираючи засоби музичної виразності, що відповідають конкретному образу (регістр, штрих, темп, динаміка, тембр).

Рис. 1.

Висновки. Вище сказане уможлиблює узагальнення. Розвиток мислення – складний системний процес, основними цілями якого є знання, форми, види, операції мислення. Як своєрідна теоретично-практична, аналітико-синтетична діяльність, мислення є процесом оперування знаннями, що забезпечується, зокрема, наступними операціями: порівняння, аналіз, синтез, абстракція, узагальнення, конкретизація та ін. Розвиток основних мисленнєвих операцій у молодшому шкільному віці є ефективним за умови його перебігу на практичній, комунікативній, творчій основах, що забезпечує освітнє спілкування з музичним мистецтвом у процесі музичного сприймання, виконання, творчості.

Оскільки мислення – цілісний психічний процес, виокремлення таких його складових як знання, форми, види та операції є результатом педагогічного абстрагування з метою акцентування важливого вектора навчального впливу. Тому перспективним щодо подальшого дослідження окресленої проблеми вважаємо аспект цілісного мисленнєвого розвитку школярів в умовах музичної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 23.07.2022).
2. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 08.08.2022).
3. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. М. : Юрайт, 2017. 199 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 376 с.
5. Заброцький М. М. Основи вікової психології : навч. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. 92 с.
6. Загальна психологія. Підручник. За заг. ред. С. Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
7. Карпенчук С. Г., Семенюк-Іванюк Л. Ю. Нове педагогічне мислення: теорія і практика : науково-методичний посібник. Рівне : ТОВ «Принт Хауз», 2013. 304 с.
8. Клак В. О. Вікові та індивідуально-психологічні особливості дошкільників у контексті розвитку

мислення. Психологічний часопис. 2019. Т. 5. № 7. С. 195–207.

9. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. шк., 1989. 608 с.

10. Кримський С. Мислення. Філософський енциклопедичний словник. Гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 751 с. С. 378–379.

11. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка : навчальний посібник. К. : «ЕксОб», 2000. 304 с.

12. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 520 с.

13. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2007. 640 с.